

čankov, v katerih je avtor pisal o vremenski magiji. Tu najdemo članke, ki govorijo o klicanju dežja (v soavtorstvu s S. Tolstoj), o dejanjih, ki jih ljudje izvajajo kot obrambo pred točo in nevihto, v zadnjem članku *Ešče raz o teme »tuči-govjada, dožd-moloko«* pa potrdi domneve, ki jih je izrazil že A. Afanašev v svoji sloviti knjigi *Poetičeskie vozrenija Slavjan na prirodu*, namreč da lahko v slovanski folklori (Tolstoj se v svojem članku opira zlasti na južnoslovansko gradivo, predvsem na zagovore pred dežjem in verovanja o bajnih bitjih, povezanih z dežjem) najdemo sledove indoevropske predstave o oblakih – (Indrovem) govedu in dežju – mleku (oz. oblakih kot viru mleka). V tretje poglavje so uvrščeni trije članki o »mitologiji vsakdanjika«. Naj tu opozorim zlasti na članek o verovanjih, povezanih z »enomosečniki« in »enodnevniki« – gre za zanimiva verovanja in dejanja, ki se nanašajo na otroke v vasi, ki so rojeni v istem mesecu oz. na isti dan. V četrtem poglavju si lahko preberemo štiri članke, ki govorijo o »magiji besede in besedila« - tu najdemo med drugim tudi Tolstojev znan članek o arhaičnem ritualu – dialogu. V petem poglavju z naslovom *Mifologičeskoe v slavjanskom fol'klora* si lahko najprej preberemo tri članke, ki sestavljajo pravzaprav nekakšno nadaljevanje. V prvem prikaže sledove mitičnega koncepta vode v južnoslovanski pesemski folklori, in sicer vode kot ločnice med svetovoma živih in mrtvih oz. jezeru, ki se nahaja med dvema drevosoma, ki simbolizirata ta in oni svet. Naslednji članek nadaljuje z vlogo vode kot meje med svetovoma, ki se odraža v vedeževanjih o smrti, ki jo je mogoče uzreti v vodi ali posodi. Sledi članek, v katerem prikaže še verovanja o zajetu (lovljenju) zvezd ali meseca v posodo (gre za dejanja, ki jih zlasti v Bolgariji in tudi Makedoniji – čeprav Tolstoj makedonskega gradiva ne omenja – pripisujejo čarovnicam, ki naj bi s pomočjo molže meseca prišle do mleka). Sledita še poglavji *Etnografičeskij kommentarij k piš'mennym tekstam* in *Iz istorije izučenija slavjanskoj mifologii i folklor* – v tem zadnjem Tolstoj piše o avtorjih, ki so se ukvarjali s slovansko duhovno kulturo (kot so Roman Jakobson, Petr Bogatyrev, Aleksander Veselovskij, Dimitrij Zelenin ter dva srbska avtorja, I. Raić in A. Vezilić).

Skratka, pred nami je knjiga, v kateri lahko spoznamo zelo različne aspekte Tolstojevga zanimanja, ki s svojo lucidnostjo in natančnostjo prinaša dragocene uvide v semantiko slovanske folklorne in odpira mnoga nadaljnja razmišljanja o kognitivnih konceptih v ozadju posameznih verovanj, magijskih dejanj, obredov... Knjiga, v kateri bo že zaradi raznolikosti obravnavane tematike lahko vsakdo našel nekaj zase.

Mirjam Mencej

Ljudmila N. Vinogradova, Narodna demonologija i mifo-ritualna tradicija Slavjan, Moskva, Indrik 2000, 432 strani.

Knjiga Ljudmile Vinogradove *Narodna demonologija in mitoritualno izročilo Slovanov*, ki je izšla leta 2000 v Moskvi, je v Rusiji takoj postala uspešnica in bila razgrabljena že kmalu po natisu. Tega gotovo ni mogoče pripisati samo naraščajočemu zanimanju ljudi za »duhovne« razsežnosti življenja v dobi new-age-a. Razlog za takšen sprejem lahko vidimo predvsem v kvaliteti knjige in strokovni podkovanosti avtorice, ki je znala tematiko očitno približati tudi laičnemu bralcu, kljub temu da je knjiga zasnovana izrazito znanstveno.

Pred Ljudmilo Vinogradovo, sodelavko Oddelka za etnolingvistiko in folkloro Instituta za slavistiko in balkanistiko Ruske akademije znanosti, se je ob pisanju knjige o

nižji mitologiji (ali demonologiji) zastavljala vrsta problemov, ki se verjetno zastavljajo vsem tistim, ki se ukvarjajo s to problematiko. Avtorica je vse te dileme in probleme izčrpno predstavila v obširnem uvodu knjige in nekatere razrešila že v uvodu (npr. terminologijo), druge pa v nadaljevanju, zlasti v prvem poglavju knjige. Bistvene dileme pri raziskovanju nižje mitologije se navezujejo na klasifikacijo, definicijo in terminologijo oseb oz. bitij nižje mitologije. Že Moszyński je opozoril na problem, da verovanja o istem bajnem bitju na različnih območjih zelo variirajo. Na drugi strani so zelo različna tudi imena bajnih bitij s podobnimi karakteristikami, kar postavlja pred raziskovalca težko nalogo identifikacije posameznega bitja in odgovor na vprašanje, kdaj lahko govorimo o istem in kdaj o drugem tipu bajnega bitja. Vinogradova v uvodu poleg tega opozarja, da tudi strokovna terminologija otežuje primerjalne raziskave – objekti raziskave se imenujejo demoni, demonska bitja, nečiste sile, duhovi itn. Pri tem ti termini zajemajo zelo različne vsebine: poleg duhov oz. demonov še ljudi, ki imajo nadnaravne sposobnosti (npr. čaravnice, planetniki, volkodlaki...) – v znanstveni terminologiji navadno poimenovani »poldemonska bitja«; zatem razred bitij, ki so nekako med duhovi in živimi ljudmi z demoničnimi predznaki (npr. striga, vedmica, planetnik, mora) in ki ponekod veljajo za bajna bitja (duhove), drugod pa za ljudi z nadnaravnimi sposobnostmi. Sem pogosto uvrščajo tudi ljudi, ki jim pripisujejo posebno znanje o nadnaravnem, npr. pastirje, čebelarje, glasbenike idr., včasih celo osebe iz kulta svetnikov, živali, naravnih pojavov. Ker bi o vseh teh različnih kategorijah težko govorili kot o demonih, nečisti sili ali mitičnih bitjih, Vinogradova predlaga bolj nevtralen termin »mitološka oseba« (*mitologičeskij personaž*), čeprav priznava, da tudi ta ni najbolj ustrezen, saj se lahko nanaša tudi na junake mitov, pravljič, bilin, legend. V nadaljevanju vendarle uporablja ta termin za opredelitev objektov svoje raziskave.

Vsekakor avtorica meni, da je stopnja dosedanjih raziskav na področju slovanske nižje mitologije ustvarila podlago za novo fazo v njegovem preučevanju: izdelavo metodike komparativne analize mitoloških oseb v vseslovanskem kontekstu. Pri tem se seveda še vedno pojavlja vrsta težav: neenotnost predstav, različna imena za ta bitja, ki pred raziskovalce postavljajo mnoge dileme, kot so: kaj je skupen imenovalec, da lahko imamo kako bitje npr. za rusalko, čeprav se to v ljudskem izročilu ne imenuje tako? Kaj, če ime ni omenjeno – med domovoje (hišne duhove) so npr. znanstevniki uvrstili mnoga bitja, ki imajo značilnosti hišnih duhov, čeprav v verovanju ljudi niso bili imenovani tako. Ime se torej izkaže za pomembno, a ne tudi za absolutno odločilno. Isto velja za lokacijo pojavljanja teh bitij in njihove značilnosti. Raziskovalci so že zdavnaj opazili, da osebe nižje mitologije sestavlja niz motivov (ali lastnosti), a noben motiv ni nikoli »last« enega samega bitja, ampak se vedno vključuje tudi v skupek lastnosti mnogih bitij. Že Moszyński je opazil, da motivi, ki se nanašajo na mitološka bitja, svobodno potujejo. To dejstvo postavlja pred raziskovalca niz vprašanj o značaju odnosa med besedo in pojmom v demonološkem sistemu, kot opozarja Vinogradova. Tako je po mnenju avtorice edino, kar nam ostane, da osebo opredelimo na podlagi vseh njenih značilnosti (funkcij, motivov). Edini zanesljiv način, ki lahko omogoči identifikacijo posameznega bajnega bitja, je opredelitev tega bitja kot celoto njegovih značilnosti. Te sestavljajo jedro identifikacijskega minimuma karakteristik, na podlagi katerega je mogoče ločiti en tip od drugega. Od rešitve tega osrednjega problema je odvisen tudi izbor načel klasifikacije nižje mitologije. Najpogosteje so raziskovalci klasificirali bajna bitja glede na kraj njihovega bivanja ali pojavljanja ali po njihovi glavni funkciji, a vendar vedno ostaja vrsta bitij, ki ne sodijo v nobenega od teh

sistemov, zato se avtorici nobena od možnosti ne zdi v celoti zadovoljujoča. Skratka, po mnenju avtorice zgolj ena karakteristika bitja ni dovolj; nujno je narediti spisek vseh najbolj značilnih lastnosti tega bitja. Pri tem Vinogradova poudarja v svoji raziskavi zlasti dva aspekta, ki se ji zdita v raziskavah nižje mitologije najpomembnejša: vključenost oseb nižje mitologije v vse sfere vsakodnevnega in ritualnega življenja ljudi in vzpostavitev genetične zveze bajnih bitij z dušami umrlih. Kot meni, so v končni fazi verovanja o bajnih bitjih oblika stikov med tem in onim svetom.

Da bi razjasnila dileme, ki jih je predstavila v uvodu knjige, in postavila nove temelje za definicijo bajnih bitij, je skupaj s Svetlano Tolstoj izdelala shemo za opis določenega bajnega bitja, ki naj bi prikazala temeljne poteze posameznega demonskega bitja na različnih nivojih: lingvističnem, mitološkem, funkcijskem (prvo poglavje). Ta shema vsebuje naslednje parametre: imena, nazivi, interpretacije; hipostaze; socialni status, značilnosti zunanje podobe; atributi; medsebojni odnosi; geneza; lokusi; čas; lastnosti, sposobnosti; karakteristična znanja, dejanja, navade; funkcije in predikati; objekti, adresati in recipienti; modusi; komunikacija s tem bitjem; karakteristični motivi; karakteristika virov, podatkov o nekem bitju. Kot primer, na katerem sta preverili uporabnost sheme v raziskavah, sta izbrali štiri glavna bajna bitja ženskega spola različnih slovanskih tradicij: vzhodnoslovansko rusalko, zahodnoslovansko boginko, bolgarsko samodivo in srbsko vilo. Rezultat je detaljna slika o teh bajnih bitjih v kontekstu izročila enega naroda oz. ene veje Slovanov in obenem primerjalna analiza značilnosti teh bitij v slovanskem kontekstu. Tako široko zastavljena perspektiva komparacije daje po njunem mnenju tudi možnost raziskovanja genetskih izvorov slovanske nižje mitologije in njeno povezavo z mitološkimi sistemi drugih etničnih tradicij.

Tej temi je namenjeno drugo poglavje, v katerem avtorica razmišlja o izvoru bajnih bitij v ljudskih verovanjih. Po prikazu različnih hipotez o njihovem izvoru je avtorica prišla do sklepa, da je genetski izvor tako »duhov narave« kot »demonov-pokojnikov« v končni fazi isti, in sicer da gre v obeh primerih za duše umrlih ljudi. Ta ugotovitev je v skladu z mnenjem raziskovalcev, kot so Dimitrij Zelenin in Moszyński. (Na drugi strani pa se mnogi zahodni raziskovalci ne opredeljujejo za en sam izvor: slovita britanska raziskovalka nižje mitologije Katherine M. Briggs na primer meni, da lahko pripisujemo bajnim bitjem (fairies) različne izvore: lahko gre za prvotne prebivalce Otoka, halucinacije, umrle, »degenerirane« bogove, duhove narave, nerazložljive fenomene.)

V naslednjih dveh poglavjih se avtorica posveti bolj specifičnima temama: zvezi nižje mitologije in ljudskega koledarja ter zvočnemu portretu bajnih bitij. Sledi drugi del knjige, v katerem je vsako poglavje namenjeno detaljni analizi verovanj o nekaterih izmed najpomembnejših bitij slovanskega izročila, in sicer o rusalki, vedmi (čarovnici) in domovoju (hišnem duhu).

V tretjem delu knjige avtorica raziskuje verovanja oz. izročilo o vstopu človeka v različne odnose z bajnimi bitji: ta se lahko naselijo vanj, izzovejo nespečnost pri otrocih, lahko pa postanejo tudi ljubimci ljudi (npr. umrli mož ali žena, vampir, hudič, kača). Sledi poglavje o vedeževanju, kar ni tako nenavadno, kot se morda zdi na prvi pogled, saj v teku vedeževanja vedeževalec nujno vstopa v stik z onstranskimi silami. Zadnje poglavje je namenjeno še slovanskim obredom zaščite otrok pred bajnimi bitji ter verovanjem o »izvoru otrok«, v katerih se pogosto razkriva temeljna ideja, da otroci prihajajo z onega sveta. Knjigi je dodano še gradivo o verovanju o rusalkah iz Polesja, kjer je Oddelek za etnolovistiko in folkloro iz Moskve dolga leta opravljal terenske raziskave.

Knjiga Vinogradove je za bodoče raziskovanje bajnih bitij gotovo prelomnega pomena, saj se sistematično in natančno loteva temeljnega problema tovrstnih raziskav, namreč klasifikacije oz. definicije posameznega bajnega bitja. S shemo, ki jo v prvem poglavju ponuja kot poskus prebrodenja težav pri tovrstnih klasifikacijah, daje bodočim raziskovalcem ogrodje, pripomoček za detajlni popis vseh temeljnih aspektov določenega bitja in tako natančen uvid v njegove karakteristike. To je pomembno tako na nacionalni ravni (kot pomoč pri popisovanju in medsebojnem ločevanju bajnih bitij posameznega naroda) kot tudi, in predvsem, za komparativne raziskave v okviru slovanske, pa tudi evropske mitologije. Nenazadnje pa tudi z drugimi, bolj specifičnimi raziskavami posameznih bajnih bitij ali aspektov njihovega obnašanja, ki so vključene v knjigo, kaže, kako se je mogoče tovrstnih raziskav, na katere so dolgo časa vplivale romantične predstave, lotevati na znanstven in tehten način. Seveda pa gre avtorici v prvi vrsti za globlje razumevanje bajnih bitij kot neke vrste elementov »mitoritualne tradicije«, kot jo imenuje, torej za boljše razumevanje bajnih bitij in njihovih značilnosti v kontekstu ljudskega izročila kot sistema. V tem se seveda razlikuje od sodobnih modernih in postmodernih raziskav nižje mitologije na Zahodu, ki se iste problematike lotevajo (kolikor se je sploh še lotevajo) predvsem s sinhronega aspekta. Te raziskave se usmerjajo na primer na socialno funkcijo, ki jo imajo tovrstna verovanja v skupnosti oz. za posameznika, na raziskovanje konfliktov, ki se rojevajo ob stiku med temi verovanji in »uradno« religijo, na pojasnitev nastanka tovrstnih verovanj kot interpretacije realnih fenomenov (npr. verovanje o podmenkih kot razlaga ljudi za razne oblike fizičnih in psihičnih motenj ipd.), na vlogo tovrstnih verovanj v popularni kulturi, množičnih medijih itd. Te aspekte bomo v knjigi zaman iskali, čeprav bomo nekatere izmed njih sem in tja zaslutili tudi v tej knjigi. Tega pa avtorici ne gre očitati, saj je bil njen namen drugačen. V eni knjigi je vse različne vidike verovanj o bajnih bitjih pač nemogoče obdelati, poleg tega pa bi raziskava naštetih aspektov zahtevala povsem drugačne metode. Knjiga pred nami pojasnjuje slovansko izročilo o bajnih bitjih, ki se je stoletja prenašalo dalje, se razvijalo, spreminjalo in vendar v določeni meri tudi ohranjalo. Poskuša definirati to izročilo oz. pomagati pri njegovem definiranju in razumevanju. In v tem ji je nedvomno odlično uspelo.

Mirjam Mencej

Zmago Šmitek, Sledovi potujočih duš. Vedomci, kresniki in sorodna bajna bitja, Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi, Radovljica, Didakta, 2003, 44 strani, ilustracije.

Knjiga *Sledovi potujočih duš. Vedomci, kresniki in sorodna bajna bitja*, je že četrta knjiga zbirke Zakladnica slovenskih pripovedi, ki v uredništvu Zmaga Šmitka, Roberta Dapita in Monike Krojepe od leta 1999 izhaja pri radovljiški založbi Didakta. Namen zbirke je predvsem otroke, pa tudi dijake in odrasle bralce seznaniti s slovenskim ljudskim izročilom. Do sedaj so v zbirki že izšle štiri knjige: 1. knjigo o velikanih, vilah in povodnih možeh sta izbrala, uredila in spremno besedo napisala Roberto Dapit in Monika Krojepe; 2. knjigo z razlagalnimi povedkami je izbral, uredil in spremno besedo napisal Zmago Šmitek; 3. knjigo o palčkih, škratih in nočnih prikaznih sta izbrala, uredila in spremno besedo napisala Roberto Dapit in Monika Krojepe; 4. knjiga o o potujočih dušah pa je zdaj pred nami.